

İLKÖĞRETİMDE VERİLEN SANAT EĞİTİMİ DERSLERİNİN YARATICILIĞA ETKİLERİ

Arzu UYSAL

*Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE
e-mail: arzu.uysal@deu.edu.tr*

Geliş Tarihi: 01.11.2004

Yayına Kabul Tarihi: 17.02.2005

ÖZET

Sanat eğitimi, bireylerin sanat ve kültür alanlarında yetiştirilip, bilinçlendirilme çabasıdır. Kuramsal ve uygulamalı çalışmalarla verilen sanat eğitimi kimi zaman sadece plastik sanatları, kimi zaman da diğer sanat dallarını da içerisine alır. Sanat eğitimi süreci uygulamalı çalışmaları da içerdiğinden dolayı yaratıcılığı etkilediği bilinmektedir. Çok yönlü verilen bir sanat eğitimi ile dış dünyayı algulaması değişen bireyin, daha yaratıcı, kendine güvenen, üretici, çevresini olumlu yönde değiştirmeye ve yeni biçimler vermeye çalışan biri olacağı düşünülmektedir.

Bu makalede sanat eğitiminin yaratıcılığı geliştirmede önemli bir yer tuttuğu ve bunun için çevrede meydana gelen her türlü gelişmenin izlenmesi gerektiği ve çok yönlü verilen bir sanat eğitimi ile daha yaratıcı bireyler yetiştirilebileceği tartışılacaktır. Ayrıca, araştırma ilköğretim okullarıyla sınırlandırılmıştır (ilköğretimden kasıt 6, 7 ve 8. sınıflar). İlköğretim okullarında verilen sanat eğitimi derslerinde yaşanan birtakım sorunlar ve çözüm önerileri de üzerinde durulan konular olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sanat, sanat eğitimi, yaratıcılık, yaratıcı birey.

THE EFFECTS OF THE ART EDUCATION COURSES IN PRIMARY SCHOOL ON CREATIVITY

ABSTRACT

Art education can be called as "the effort of having people to grow up and make them conscious of art and culture". Art education, both in theoretical and practical ways, includes plastic arts and sometimes other areas of art. As art education also includes practical works, it is known that it has a huge effect on creativity. It is thought that, as the human being changes his perceptions on the external world by the help of art education; he/she becomes more creative, more self-confident, productive and willing to have positive effect upon his social environment.

In this article; issues such as the importance of art education on improving the creativity, importance of all kind of changes on environment, and that by the help of multi-sided art education, more creative people can be made will be discussed. Also; the research has been limited only by the primary schools (6th, 7th and the 8th grades). Some problems about the art education in primary schools and some possible solutions to those problems have also been discussed.

Key Words: Art, art education, creativity, creative human.

1. GİRİŞ

Sanat eğitimi, sanatın tüm alanlarını içine alan, okul içi ve okul dışı sanat eğitimini tanımlayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. Sanat eğitimi, kişiye estetik yargı yapabilmeyi öğretmeyi amaçlar ve aynı zamanda yeni biçimleri algılamayı, kendini doğru biçimde ifade edebilmeyi öğretir. Buradan da sanat eğitiminin amacının, sanatçı yetiştirmek değil; her öğrenciyi yaratıcılığa yönlendirip, öğrencinin bilgisel, bilişsel, duyuşsal ve duygusal eğitim ihtiyaçlarını karşılamak olduğu düşünülebilir. “Dar anlamıyla sanat eğitimi görsel sanatların eğitimi ve öğretimiyle ilgilendirir. Bu öğretimin kapsamı içinde uygulamaya yönelik sanat etkinlikleri, sanat yapıtı inceleme, sanat tarihi ve estetik yer alır. Dahası, sanat eğitimi, araç, gereç ve işlik donanımı ile öğretim programları, çalışma düzeni, değerlendirme gibi yöntemsel konuları da içerir” (Kırıçoğlu, 2002: 3). Yine Kırıçoğlu’nun (2002) dediği gibi “Sanat eğitimi, okullarda bugün yer alan Resim-İş dersi karşılığı kullanılmak istenen bir tanımdır” (s. 1).

Sanat eğitiminin hayatımızda önemli bir yer tuttuğu ve gerekli olduğu kuşku götürmez. Sanat eğitimi; öğrencinin yaratıcılığını geliştirmede, estetik düşünce ve bilinç kazandırmada gereklidir. Ayrıca, bireyin sosyal ilişkilerinde, işbirliği ve yardımlaşmayı, birlikte bir şeyler yapma sevincini yaşattığı için de önemli ve gereklidir. Orijinal buluşlar ve gözlem yapmayı sağladığı, kişisel çabaları desteklediği, pratik zekayı geliştirdiği, el becerisini arttırdığı bilinmektedir. Erbay’a (1997, s:11) göre; “Sanat eğitimi bireyseldir. Bireyin yaratıcı güç ve potansiyellerini eğitmek, estetik düşünce ve bilinci örgütlemek, estetik yaşamın yapılanmasını temellendirmek için gereklidir”. Yine Erbay

(1997), Whitford’tan bir alıntı yaparak şöyle der: “...sanat eğitimi, hayalgücünü çalıştıracak, dramatize edip, canlandırarak güçleri geliştirecek, yaratıcı çabayı yönlendirmek için gereklidir” (s.11).

Bu makalede, “Sanat Eğitimi ve Yaratıcılık” başlığı altında, sanat eğitiminin genel sorunları ve ilköğretimde verilen sanat eğitimi derslerinin yaratıcılığa etkileri tartışılacaktır.

2. SANAT EĞİTİMİ VE YARATICILIK

2.1. Sanat Eğitimi Derslerinin Genel Sorunları

Sanat eğitimi ve yaratıcılık kavramları hep birlikte anılırlar. Oysa yaratıcılık, sanat eğitiminin özel bir bölümü değildir. Kırıçoğlu’nun (2002: 6) da dediği gibi “...uzun yıllar eğitimin her alanında ve her ders için geçerli olması gereken yaratıcılık eğitimi, hep görsel sanat eğitiminin işlevi olarak görülmüştür”. Yaratıcılık özgür bir ortamda gerçekleşir ve sanat eğitimi dersleri de bu tür davranışı ortaya koymada etkili olurlar. Ama yine de sanat derslerinin burada araç olduğu unutulmamalıdır. Kırıçoğlu (2002), sanat yoluyla geliştirilen yaratıcılığın her alana yönlendirilemeyeceğini ve sanatsal yaratıcılığın ancak planlı ve programlı bir eğitimle gelişeceğini belirtir ve “Bir gereçten ötekine, bir konudan bir başkasına atlayarak yapılan sanat dersinde ne öğrenme olur, ne de yaratıcılık gelişir” der (s. 7).

İlköğretimde (ilköğretimden kasıt 6, 7 ve 8. sınıflar) verilen sanat eğitiminin yaratıcılığa etkilerini tartışmadan önce sanat eğitiminin ülkemizde düzeyi ve sorunlarına kısaca değinmek gerektiği düşünülmektedir.

Okullarda verilen sanat eğitiminin yerleşmiş bilinci aşamadığı gözlenmektedir. Bunun nedeni olarak sanat eğitimi derslerinin öteki alan dersleri gibi kendi başına yerleşmiş, tutarlı bir yapı oluşturmadığı gösterilebilir. Ayrıca resim-iş dersleri boş zaman uğraşısı konumunda görülmekte ve kimi zaman kendi dışındaki alanların uygulama alanı olmaktadır. Örneğin, bir matematik dersi hocası gelip de şöyle diyebilir; “-Telafi dersi yapmam gerekiyor ve sınavımı bugün yapamayacağım. Acaba haftaya sizin dersinizde sınavımı yapabilir miyim?”. Bu örnek, sanat eğitimcisinin dersinin nasıl algılandığını açıkça ortaya koymaktadır. Sanat eğitiminin böyle algılandığı bir ortamda nasıl verilebileceği üzerinde düşünmek gerekiyor.

Yeni mezun öğretmenler ilk birkaç yıl öğrendiklerini uygulamak konusunda ısrarlı davranırlarken (bu yıllarda diğer öğretmenler tarafından idealist olarak adlandırılırlar), sonraki yıllarda sanat eğitimi derslerini daha az yaratıcılığa yönlendiren yöntemlerle işlemeyi tercih etmektedirler. Bu durumda yaratıcılığı ortaya çıkarmak, geliştirmek amaçlı olan bu eğitim, amacını gerçekleştirme yolunda bunun gibi birçok engellerle karşılaşmaktadır. Bunların yanı sıra, sanat eğitiminin genel sorunları arasında şunlar da sıralanabilir; -Ders saatinin azlığı, -Araç-gereç yetersizliği, -Kısıtlı çalışma mekanları, -Derse gereken önemin verilmemesi, -Yapılan planları uygulama konusunda gerekli özenin gösterilmemesi gibi. Ayrıca anne-babaların, okul yöneticilerinin, diğer alan öğretmenlerinin resim dersine olumsuz yaklaşımları ve öğretmen yetiştirmedeki olumsuzluklar diğer sorunlar arasında sayılabilir. “Sanat bir yetenek dersidir” diyerek bu eğitimi baştan reddedenler de az

bir kesimi oluşturmaz. Sanat eğitimi dersinin sorunlarından biri olan bu yaklaşım sanatın ikinci plana itilmesine neden olmaktadır. Kırıçoğlu’na (2002) göre;

1. Yeteneksiz diye tanımladıklarımız için sanatın öğretimine gerek yoktur, çünkü onlar yeteneksizdirler.
2. Yeteneklilerin ise ne öğrendiği değil, ne yaptığı önemlidir. Onlar zaten doğal olarak gelişeceklerdir.

Bu tür haksız bir ayırım birçok öğrencinin sanatını öğrenmesini engellediği gibi, öğretmeni de dersini öğretmekten alıkoyar. Oysa toplumlarda üstün yetenekli insanların varlığı ötekilerde bu yetinin yokluğunu göstermez. Kaldı ki sanat; görme, anlama, deneyim ve yaratma süreci olarak bu alanda kapasiteleri sınırlı olanlar için de gerekli bir derstir. Eğitim bu bağlamda kapasiteleri sanatsal yetiye dönüştürmek için yapılıdır” (s. 5-6).

Daha önce de bahsedilen sorunlardan çalışma mekanlarının uygun olmayışı ve ders sürelerinin kısalığına tekrar değinmek gerektiği düşünülmektedir. Çoğu okulda resim-iş dersi için ayrılan özel mekanın olmayışı ve sınıfların çok fazla kalabalık olması orada sanat çalışmaları yapılmasını engellemektedir. Örneğin bir düzenleme yapıldığında, bu düzenleme daha sonraki dersler için çalışmaya olanak vermez. Çünkü işlik aynı zamanda derslik olarak kullanıldığından, öğrenci yaptığı çalışmaya daha sonra devam edemeyecektir. Okullarda sanat eğitimi için ayrılan ders saati çok azdır. İki ders saati olarak belirlenmiş olan çalışma sürelerinden yerleşme ve toplanma sürelerini çıkardığımızda geriye kalan zaman dilimi sanat eğitimi için yeterli olmayacaktır. Bu sürede, eğitimcinin dersi işleyişine göre vereceği kuramsal ve uygulamalı eğitimin, çocuğun yaratıcılığını

geliştirme konusunda ne kadar faydalı olacağı tartışma konusu olmalıdır.

Okullarda araç-gereç eksikliği çoğu öğretmenin de yakındığı gibi önemli bir sorundur. Bu sorunun kaynağının da çoğu zaman yöneticiler olduğu düşünülmektedir. Gerekli olduğuna inanmadıkları bir ders için para yatırımı yapmadıkları bilinmektedir. Öğrencinin kağıdını, kalemini, boyasını almasının bu eğitim için yeterli olmamasının yanı sıra, alçı, kil, ağaç gibi gereçleri de sağlaması olanaksızdır. Hele ki ülkemiz ekonomik koşullarında bu durum çözümsüz gibi görünüyor. Ama en azından kağıt, kalem ve boya gibi gereçler için ödenek ayrılrsa, öğrencinin bu derslere daha aktif olarak katıldığı görülecektir.

2.2. Sanat Eğitimi Derslerinin Yaratıcılığa Etkileri

Sanat eğitiminin araç-gerece dayalı bir eğitim olduğu bilinmektedir. “Nitelikli sanat yayınları, slaytlar ve onları göstermede kullanılan araç-gereç, video çekici ve oynatıcıları, dokümanter filmler, galeriler, bol ve uygun ışıklı atölyeler bugün sanatı meslek olarak öğreten yüksek öğretim kurumlarında bile yeterli oranlarda değildir. İlk ve orta öğretim kurumlarında ise yok denecek kadar azdır” (Halıçınarlı, 1998: 70). Ortaokul öğrencilerinin her tür araç-gereç kullanabilecek bedensel ve zihinsel olgunluğa eriştikleri gözlenmektedir. Örneğin; desen derslerinde kurşun kalem yanı sıra mürekkeple çalışmak için çöp kullanılabılır. Bu malzemenin, çocuğun yaptığı desenden daha da zevk almasını sağlayacağı düşünülmektedir. Renkli çalışmalarda kapatıcı boyalar ve kıl fırçalar kullanılarak imgelem dünyalarını daha iyi yansıtmaları sağlanabilir. Basit düzeyde baskı resimler yaptırılabilir. Bu yaşlardaki

çocuklar fiziksel güce dayanan etkinliklere eğilim gösterdikleri için yumuşak, süslemeci çalışmalar yerine mukavva, linol, muşamba gibi gereçlerle çalışabilirler. Bunun yanı sıra tutkallı boyalar, renkli kumaş ve kağıt artıklarından, renkli taşlar, kil ve ağaca kadar her tür gereç, sanat eğitimi dersine bir içerik getirebilir ve öğrencilerin kendi bedensel ve zihinsel gelişimlerine uygun, yaratıcılıklarını da geliştirecek uygulamalardır. Sanat eğitimcisinin ve öğrencilerin her zaman bu konuda arayış içinde olmaları gerektiği düşünülmektedir. Değişik malzemeler denenerek öğrencilerin yaratıcılıkları zorlanmalıdır. Ortaokul öğrencileri; “Dayanıklı nesnelere günlük yaşamda kullanılan ve ölçüye dayanan işler yapmak isterler. Öğrencilerin bu özellikleri dikkate alınarak üç boyutlu çalışmaların ona göre programlanması gözden uzak tutulmamalıdır. Özellikle kırsal kesimdeki öğrencilerin üç boyutlu çalışmalara yatkın oldukları ve doğal gereçleri yeğledikleri kabul edilmektedir (Gençaydın, 1993: 20). Sanat eğitimcisi, yaratıcılığı ortaya çıkarmak ve geliştirmek istiyorsa özellikle yaşanan çevre koşullarını gözlemlemeli ve programını da ona göre ayarlamalıdır.

Sanat eğitiminin, eğitim ortamı içindeki bireylerin zihinsel, duygusal ve sosyal değişimlerini incelemek durumunda olduğu düşünülmektedir. Genelde ergenlik çağındaki öğrencilerin oluşturduğu ortaokul öğrencilerinin eğitiminin, çocuk ve yetişkinlerin eğitimine oranla daha ayrı bir ustalık gerektirdiği bilinmektedir. Bu dönemde öğrencilerde fiziksel ve bununla bağlantılı olarak ruhsal değişiklikler gözlenmektedir. Sanat eğitimcisinin böyle bir ortamda, bağımsız ya da belli kurallara dayalı çalışmalar yaptırarak gencin gelişimine yardımcı olması gerektiği belirtilmektedir. “İlgilerin belirlediği bu çağda

öğrencilerin dörtte birinden fazlası (W. Hische'ye göre % 28 dolayında) teknik alana, bir bölümü dekoratif ya da izlenimci anlatıma eğilim gösterirken, çoğu da desen çizmekten ya da resim yapmaktan çok üç boyutlu çalışmalara ilgi duyarlar” (Gençaydın, 1993: 16). Sanat eğitimi derslerinde, öğrencilere bu özellikleri göz önünde bulundurularak hazırlanan programların uygulanması gerektiği düşünülmektedir.

Öğrenci, çocukluktan gençlik dönemine geçiş olan bu çağda özel ilgi isteyecektir. Bu nedenle bireyin özelliklerine göre çalışmalar yaptırılmalıdır. Bu durumda sanat eğitiminin verildiği ortam çok önemlidir. Sanat eğitimi kişiye özel olursa yaratıcılığı geliştirir. Her bireyin farklı ilgi ve becerileri olduğu bilinmektedir. Bunları geliştirip, yönlendirmek için her türlü koşul hazırlanmalıdır. Ancak o zaman eğitim yaratıcılığı destekler ve olumlu etkiler. Bu dönemde öğrencinin yaratıcılığını geliştirmek için hem sanatsal öğelerle düşünmesi, hem de uygulamalar yapması sağlanarak eğitim sürdürülmelidir.

Ortaokul öğrencilerinin gerçekte imgelem arasında gidip gelen bir dünya kurduğu bilinmektedir. Bu yüzden sanat eğitimi konularını, yarı gerçek yarı düşsel evrene uygun olarak hazırlamak gerektiği söylenmektedir. Örneğin bir sanat yapıtı incelemesi yaptırılıp, ardından onların da konuya uygun imgelem dünyalarını harekete geçirecek uygulamalar yaptırılabilir. Bu hem zevkli olacaktır, hem de yaratıcılıklarını geliştirecektir. Bunun yanı sıra, öğrencilere maskeler yaptırıp, bu yüzlerle ilgili küçük oyunlar yazdırılıp, yüzlerine takarak canlandırmaları istenebilir. Gençaydın (1993) ortaokul öğrencilerinin ilgilerini belirterek, onların sanat eğitimi derslerinde

yaratıcılıklarının nasıl geliştirilebileceğini şöyle vurgular:

“...Olayların nedenini bilme ve anlama güdüsü ağır basar. Serüven ve doğabilimsel konuları okumaya ilgi gösterir. ...

Ortaokul ikinci sınıftaki öğrenciler doğabilimsel olaylara ilgi duymakla birlikte nedenselliğe bağlı düşünce, soyutlama gücü ve belleksel çalışmalar onları çocuksu heyecanlara da itebilir. ... Henüz bilim dünyasına tam ilgi oluşmadığından biçimsel anlatım etkinliklerine aşıktırlar, çalışmaktan haz duyarlar. ... Öğrencinin doğasına uygun konular biçimsel anlatıma uygun betimlemeler biçiminde sunulmak koşuluyla, özellikle grup çalışmaları, dersleri verimli kılabilir ve gençlerin yaratıcılıklarında itici güç olabilir.

Üçüncü sınıfta önceki yıla göre büyük değişiklikler kendini göstermeye başlar. İlk gelişme çağının sorularını atlatmış olan kızlara göre erkekler bedensel değişikliklerin getirdiği ağır ruhsal sorunlarla karşı karşıyadırlar. Sanat eğitiminin amaçlarına ters düşen, imgeleme dayalı duygusal resimler yapmaya eğilim duyarlar. Bu arada yetenekler belirmeye başlar. Ancak kendilerince, olumsuz bir biçimde çalışmaya yönelirler. Artist resimleri, kopyalar, kartpostallar gibi...” (s. 18-19).

Öğrencinin bu şekilde kopya resimler çalışması yerine, daha önce bahsedilen “sanat yapıtı inceleme” yoluyla plastik değerler hakkında bilgi verilebilir ve arkasından incelenen yapıtın yorumları yaptırılabilir.

Öğrencilerin yaratıcılıklarını ortaya çıkarmak için özgürlüklerini sınırlamamak gerektiği düşünülmektedir. Ne denli özgür bir ortam olursa, yaratıcılık da o denli

belirgince ortaya çıkacaktır. “...sanat eğitiminde özgür ifadeyi engelleyip ketleyecek her türlü etmeni ortadan kaldırmak, yeti ve güçlerin özgürce gelişip serpilmesini sağlamak gerekir. Sanat eğitiminin asıl amacı, kişiliğin uyumlu gelişmesinin, dolayısıyla uyum içinde bir toplumun sağlanmasıdır” (San, 2003: 139).

Eğitimde yakınsak düşünmeyi geliştirmeye yönelik bir çaba söz konusu iken, ıraksak düşünme biçimlerini geliştirmeye özen gösterilmediği bilinmektedir. Oysa bir öğrenci, daha doğrusu bir insan yetiştirmede sadece basılı ve yazılı eğitimin tek başına yeterli olamayacağı (kendi eğitim sistemimizi örnek alırsak) açıkça gözlenmektedir. Demirtaş, “Stirner, öğretilen bilginin bireyleri yaratıcı kişilerden çok öğrenenlere dönüştürdüğüne inanıyordu” der. Ve şöyle devam eder: “Özgür iradeleri yoktu, çünkü kendileri için nasıl hareket edeceğini belirlemekten çok nasıl hareket edileceğini öğrenmeye bağımlıydılar” (Demirtaş, 2002: 341). Oysa sanat eğitimi alan çocuğun kendi iradesiyle bir şeyler yapması beklenir. Ayrıca, çocuk kendisi için nasıl hareket edeceğini belirleme özgürlüğüne sahiptir. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi yaratıcılık ancak özgür ortamlarda gelişir.

Eğitimle çocuk yaratıcılığa yönlendirilmelidir. Çünkü, San’ın da dediği gibi “çocuk yaratarak öğrenir”. Yaratma olanağını en çok sanat uğraşlarında bulan çocuğun, bu yolla eğitilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

3. SONUÇ

Sanat eğitiminin önemli işlevlerinden birinin yaratıcılığın geliştirilmesi olduğu bilinmektedir. Bunu sağlayan alan yalnızca sanat eğitimi değildir. Ancak, kuramsal bilginin yanı sıra uygulamalı çalışma olanağı (çeşitli araç-gereçlerle) ve en önemlisi de çalışma ortamında öğrenciye özgürlük de sağlaması, bu alanın yaratıcılığı geliştirme bakımından farklı bir yere sahip olması gerektirdiğini düşündürmektedir.

“Önerilen, mantıkçı ve akılcı geleneğin yanına, en yüksek etkinliğine sanat eserinin yaratılması sürecinde kavuşulan görsel düşünme tarzı ile imgelemci düşünme süreçlerinin konulmasıdır. Okullara büyük bir <<heyecansızlar ordusu>> değil, özgür ve canlı anlatıma yetenekli kişilikler yetiştirilmelidir. Ancak böylelikle çağımızın gereksinimi olan her alanda üstün yaratıcılığa erişilebilir. Bu, gelişmiş ülkelerde olduğu kadar, belki de ondan daha çok, gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır” (San, 1977: 160).

Sanat eğitimi yukarıda konu edilen sorunların giderildiği bir ortamda, yeterli donanımla gerçekleştirildiği takdirde yaratıcılığı geliştirir. Tüm eğitimciler, yöneticiler ve öğrencileriyle birlikte “sanatsal yaratma” konusunda herkesin bilinçlendirildiği bir ortamda sanat eğitimi dersi verilebilir ve bu ortamda verilen sanat eğitimi dersinde yaratıcılıktan söz edilebilir. Sanat eğitiminin bir disiplin alanı olarak gerçek yerine oturtulması ve gerektirdiği öğretimin yapılmasının yaratıcılığı geliştirmesi bakımından çözüm olacağı düşünülmektedir.

4. KAYNAKLAR

- Demirtaş, H., 2002, Max Stirner: Kafadaki Tekerlekler. Ed. Toprakçı, E. Eğitim Üzerine. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Erbay, M., 1997, Plastik Sanatlar Eğitiminin Gelişimi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Gençaydın, Z., 1993, Sanat Eğitimi. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Halıçınarlı, E., 1998, Özel Öğretim Yöntemleri İçinde Sanat Eğitiminin Problematigi. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Karayağmurlar, B., 1990, Sanatta Yaratıcılık ve Eğitim. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kırışoğlu, O., 2002, Sanatta Eğitim. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- San, İ., 1977, Sanatsal Yaratma ve Çocukta Yaratıcılık. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- San, İ., 2003, Sanat Eğitimi Kuramları. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- San, İ., 2004, Sanat ve Eğitim. Ankara: Ütopya Yayınevi.